

**МІЖ'ЯРУСНІ КОРЕЛЯЦІЇ БЕЗОСОБОВО ВЖИТИХ ОСОБОВИХ ДІЄСЛІВ
У РОЛІ ГОЛОВНОГО КОМПОНЕНТА ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ**

У статті проаналізовано базові семантико-синтаксичні кореляти головного компонента безособового речення, експлікованого дієсловами повної і неповної особової парадигми української мови, ужитими в безособовому значенні; з'ясовано значеннєвий діапазон виявлених кореляцій.

Ключові слова: головний компонент безособового речення, між'ярусна кореляція, предикат стану, предикат процесу.

In the article are analysed the base semantik-syntactic correlates of main component of impersonal sentence, expressed by verbs of the complete and incomplete personal paradigm of Ukrainian, used in an impersonal value; the value range of found out correlations is found out.

Key words: main component of impersonal sentence, interlevel correlation, predicate of the state, predicate of process.

Однією з основних морфологічних форм експлікації головного компонента (ГК) безособового речення (БР) в українській мові є особове дієслово (з повною і неповною особовою парадигмою) в безособовому вживанні. Таке функціонування особової дієслівної лексики привертало увагу багатьох дослідників: про безособові речення з особовими дієсловами принагідно йдеться в працях П. Дудика [11], М. Плющ [19], Г. Чирви [21], О. Болюх [5]; семантичні передумови безособового вживання особових дієслів у російському мовознавстві вперше визначила Є. Галкіна-Федорук [7]; комплексний аналіз безособових речень, що поєднує формально-граматичний підхід із семантичним, був започаткований Н. Арват [2]; семантико-синтаксичний потенціал особових дієслів, які можуть формувати предикативний центр безособових речень, дослідила М. Баган [4].

В останні десятиріччя у зв'язку трактуванням речення як багаторівневої синтаксичної одиниці, для кожного рівня якої характерні свої одиниці, в українському мовознавстві активно розвивається між'ярусний підхід до вивчення таких одиниць. Виконано низку досліджень формально-граматичних членів речення на тлі їхніх семантико-синтаксичних відповідників (праці І. Вихованця [6], К. Городенської [10], О. Болюх [5], К. Косенко [15], О. Годз [8]). Досить складною і малодослідженою є семантико-синтаксична природа ГК БР. Мета цієї студії – установити семантико-синтаксичні кореляти ГК БР, експлікованого дієсловами повної і неповної особової парадигми української мови, ужитими в безособовому значенні, з'ясувати значеннєвий діапазон кореляцій.

Безособове функціонування особових дієслів пов'язане з кількісними та якісними змінами в їхньому валентному потенціалі, що стосуються, зокрема, значеннєвої природи предиката. Трансформації особової дієслівної лексики в зону безособовості на семантико-синтаксичному рівні відповідає транспозиція предиката дії у предикат стану, пор.: Я читаю книгу на свіжому повітрі і На свіжому повітрі читається добре. Імплікація суб'єктної синтаксеми породжує станову семантику пасивності, неактивності.

Предикат стану (ПС) – основний корелят ГК БР, вираженого особовим дієсловом у безособовому значенні. Залежно від значеннєвого різновиду ПС виокремлюємо два типи співвідношень: 1) ГК БР ↔ предикат зовнішнього стану (ПЗС), 2) ГК БР ↔ предикат внутрішнього стану (ПВС).

Носієм зовнішнього стану можуть бути довілля, предмет та істота. Відповідно і предикати зовнішнього стану поділяються на предикати зовнішнього стану довілля, предикати зовнішнього стану предмета та предикати зовнішнього стану істоти, що вможливує виділення 3 кореляцій ГК БР з ПЗС: 1) ГК БР ↔ предикат зовнішнього стану

довкілля, 2) ГК БР ↔ предикат зовнішнього стану предмета, 3) ГК БР ↔ предикат зовнішнього стану істоти.

Кореляцію "ГК БР ↔ предикат зовнішнього стану довкілля" реалізують безособово вжиті особові дієслова досить широкого лексико-семантичного діапазону. Велику групу становлять одновалентні дієслова зі значенням породження запаху. Такі дієслівні лексеми експлікують названий ГК своїм прямим (пахнути, пахтати, смердіти, тхнути, воняти (розм.) та переносним (бити, дихати, нести, перти) значеннями. Виражений цими дієсловами ГК корелює з кількома значенневими варіантами предиката зовнішнього стану довкілля. Типовим є співвідношення з предикатом артефактного середовища, що маркує породження питомого, природного запаху реалій або запаху реалій, яким він природно не властивий, у певному регламентованому місці, створеному людиною (В коморі пахло борошном і сушеним липовим цвітом (Г. Тютюнник); В кухні пахло коржами, часником, олією і борщами (О. Довженко); Пахло в Яблунівці кропивою, бузиною та матіолою (Є. Гуцало). І тут смерділо прокисло, а вітер рвався в щілини (М. Хвильовий); На печі лише сажею смердить (Є. Гуцало). Більш периферійною є кореляція ГК із предикатом натурфактного середовища, що виражає поширення запаху в довкіллі. Його значення може бути локативно обмеженим (Навколо пахло травами й зіллям (В. Шевчук); Надворі пахло опалим листям (М. Матіос) і локативно необмеженим (Пахло свіжою росою (М. Матіос); Пахло дубовим молодняком (М. Хвильовий); Пахло ароматом лілії (М. Матіос); Війнуло молоком (В. Шевчук).

Для сучасної української мови досить характерне і співвідношення ГК, вираженого дієсловом із семантикою породження запаху, з предикатом зовнішнього стану істоти: Від неї приємно пахло жіночим молоком (М. Івченко); Увечері від матері пахне степом (Є. Гуцало); Від нього й справді тхнуло горілкою (Є. Гуцало). Цей значеннєвий різновид предиката зовнішнього стану вказує на особу як на джерело поширення запаху.

Носієм та джерелом породження запаху може слугувати також відповідний предмет (одяг, взуття, господарське устаткування тощо). Такий носій зовнішнього стану семантично узгоджений із предикатом зовнішнього стану предмета, пор.: Від одягу Порфирія тхнуло кислятиною і димом (М. Стельмах); Від її хати пахне глиною (Є. Гуцало). Проте кореляція ГК, вербалізованого безособово вжитим дієсловом лексико-семантичної групи породження запаху, з предикатом зовнішнього стану предмета, що виражає поширення запаху, досить обмежена.

Кореляцію ГК із предикатом зовнішнього стану довкілля репрезентують також дієслова зі значенням звучання навколишнього середовища, звукового вияву тварин, звучання як наслідку руху та припинення звучання. Найактивніше цю функцію виконують дієслова звучання природного середовища: рослин, води, повітря тощо: *гоготіти, гриміти, гудіти, деренчати, дзюркотати, жєбоніти, клекотати, ляцати, плюскотати, поскрипувати, рокотати, торохтіти, тріщати, хлюпати, хлющати, хрускати, чвакати, шелестіти, шумувати* тощо. Вони широко вживаються як безособові тому, що звукові вияви в природі важко, а іноді неможливо пов'язати з певним суб'єктом. Виражений такими дієсловами ГК БР передає звукові параметри в натурфактному (*Біля куща хруснуло* (М. Стельмах) і артефактному (*У вітальні тихо поскрипувало* (М. Іванцова) середовищах, чому сприяє відповідне лексичне наповнення локативного компонента.

Безособового значення набувають також дієслова звучання неживої природи, репрезентовані кількісно невеликою підгрупою лексем, які означають звучання, що є наслідком механічної дії, виконуваної за допомогою конкретних предметів: *бабахкати, бєвкати, бємкати, гєпати, гримати, гуркати, гупати, дзвеніти, скребти, тараккати, цьвохкати, цьвохнути*. Ці дієслова в ролі ГК БР об'єктивують предикат зовнішнього стану довкілля, маніфестуючи як природне, так і соціальне середовища: *В ту ж саму хвилю бабахнуло ще раз; Десь далеко-далеко гримало* (І. Багрянний); *Праворуч і ліворуч уже не гупало* (М. Хвильовий); *Десь лунко цьвохкало* (М. Хвильовий).

Широко вживаються в ролі морфологічного виразника ГК, що корелює з предикатом зовнішнього стану довкілля, який передає звукову характеристику, і дієслова на позначення звукових виявів відомих усім птахів та домашніх тварин: *бекати, висвистувати, вищати, підпадьомкати, хрюкати, цявкати, ячати* і под., напр.: *...а потім раптом підпадьомкнуло й зовсім близько* (О. Гончар); *Сонце ще ледве прокинулося, а в лісі вже висвистувало на всі голоси* (Є. Гуцало); *Колись, не так і давно, на цьому подвір'ї мукало й іржало, мекало і бекало, хрюкало і кудкудакало* (І. Мінько). М. Баган стверджує, що серед дієслівної лексики із семантикою звучання "дієслова на позначення звучання як наслідку фізіологічного стану організму та звучання як психологічної реакції відзначаються найвищою реченневотвірною здатністю" [4, с. 154].

Крайню периферію морфологічних засобів вираження предикатів зовнішнього стану довкілля посідають дієслова звучання, що відтворюють звукові вияви людей: *кашляти, нити, плакати, пхикати, пхинькати, скімлити, сопіти, співати, стогнати, тужити*, напр.: *Деся за вогненным колом тихесенько, але злісно пхикнуло* (І. Багрянний); *У коридорі голосно й лунко кашляло* (М. Іванцова).

Спорадично дієслова звучання експлікують ГК, що корелює з предикатом зовнішнього стану істоти (*У руці хруснуло; У голові бахає*), який передає фізичний стан особи, здебільшого його негативні вияви.

У сучасній українській мові предикати зовнішнього стану довкілля досить активно корелюють із ГК БР, вираженим дієслівними лексемами зі значенням руху фізичних речовин, які дехто з дослідників кваліфікує як дієслова стихійної чи процесивної дії [16, с. 19]. Це, зокрема, дієслова, що вказують на рух газоподібних речовин (*віяти, війнути, струмувати, подувати* і под.), дієслова зі значенням руху сипучих речовин (*бити, сипати, порошити* й ін.) та дієслова на означення руху рідин (*лити, текти, капати, крапати, скапувати, скрапувати, стікати*). Такі дієслівні лексеми послідовно вербалізують предикати зовнішнього стану натурфактного середовища (*По ясно-зеленому листю стікало та скапувало на пагорб* (В. Дрозд); *Уже третій день лило, мов із діжі* (Т. Прохасько) та предикати зовнішнього стану артефактного середовища (*Як капає синьо зі стріх* (В. Стус); *За причілка било снігом* (О. Гончар); *До кімнати війнуло прохолодою*). Із зазначеними різновидами ПЗС співвідноситься ГК, об'єктивованим дієсловами на позначення руху фізичних речовин як у прямому, так і переносному значеннях. Щоправда, на рівні переносного значення виразниками цього ГК слугують тільки дієслова, що маркують рух газоподібних речовин (*бити, горнути, нести, перти, тягнути*) та рух сипучих речовин (*бити, ліпити, сікти*). Дієслова зі семантикою руху рідин експлікують ГК лише своїм прямим значенням.

Кореляцію ГК із предикатом зовнішнього стану довкілля реалізують і дієслова зі значенням фізичних процесів на зразок *капати, мокріти, бризкати, свіжішати, тряхнути, розпускатися, родити, танути, утихати, хляпати* тощо. Передумовою для безособового вживання цих дієслів є їхня здатність представляти предикат, залежний від якого суб'єкт виражають назви просторових понять або предметів, що мають певну просторову протяжність. За специфікою лексичного наповнення суб'єктно-локативного компонента розмежовано кореляції ГК із предикатами, що вказують на фізичні процеси в локативно обмеженому натурфактному (*На братовій ниві щороку родило щедро* (А. Подолінний) та в локативно обмеженому артефактному середовищах (*Щороку восени в коморі мокріло* (Василь Земляк).

Багатопланова семантико-синтаксична кореляція з ПЗС властива ГК, вираженому дієсловами конкретної фізичної дії. Вони об'єднують дієслова зі значенням деформаційного (*дерти, колупати, м'яти, проривати, розвозити, таранити, хилити, щипати* тощо), руйнівного (*бомбити, зносити, ламати, троцити*, і под.) та термічного впливу на об'єкт (*морозити, охолоджувати, парити, пекти* тощо) або впливу на зміну його становища (*коливати, метляти, хитати, рвати, колихати, смикати, трясти* та ін.); дієслова, що вказують на переміщення об'єкта (*кидати, заносити, звіювати, метати, опускати,*

розвіювати, шпурляти тощо); дієслова зі значенням покриття-наповнення об'єкта за допомогою певного засобу (завалювати, закидати, замітати, запорошувати, застилати, обдавати і под.) та дієслова конкретної фізичної дії, яку виконують за допомогою певного інструмента чи засобу (гризти, кусати, ламати, місити, гнути, м'яти, стискати, свердлити, щипати тощо). Об'єктна спрямованість дії цих дієслів зумовлює значеннєву специфіку маніфестованих ними предикатів – предиката зовнішнього стану предмета та предиката зовнішнього стану істоти. Для української мови більш типова кореляція з предикатом зовнішнього стану предмета. Цей семантичний варіант предиката зовнішнього стану здебільшого виражає дію невідомої, нерозпізнаної сили, реалізація якої можлива за допомогою певного знаряддя, вираженого формою орудного відмінка, пор.: ...градом **розтрощило** один бік даху (І. Карпа); Років п'ять тому півсела **знесло** повинню (Ю. Збанацький); Вітром сосни **коливало** (Л. Первомайський). Його експлікують переважно дієслова, яким властива "обмежена, навіть одинична сполучуваність" [12, с. 56]: **дорогу розвезло, хатину похилило; греблю прорвало** і под. М. Захарова кваліфікує лінгвальну суть цього дієслівного предиката як різновид предиката всеохопного стану, що "означає мимовільні некеровані стани довкілля" [12, с. 61]. Така кваліфікація непереконлива, адже зміст предикатної синтаксеми обмежений параметрами об'єкта (предмета), а фізично інтенсивні дії репрезентовані як мимовільні й такі, що надають певного стану відповідному об'єктові (предметові) зовнішнього середовища, а не зовнішньому середовищу загалом, тому й предикат логічно витлумачувати як предикат зовнішнього стану предмета, а не предикат зовнішнього стану довкілля*. Зважаючи на значеннєву особливість "вказувати на часткове пошкодження предмета на рівні макро- чи мікроструктури" [18, с. 69], такий предикат більше підстав кваліфікувати як предикат зовнішнього стану предмета зі значенням псування.

Дієслова конкретної фізичної дії експлікують також ГК, який співвідноситься з предикатом зовнішнього стану істоти: **Стьобнуло** його гіллям (Г. Тютюнник); У першому ж бою ступню осколком **одчикрижило** (В. Дрозд); Сволоком якимсь по голові небогу **зачепило** (І. Кочерга); Важким ударом **розсікло** їй голову (М. Хвильовий); Мені **пошкодило** ногу; В боях на Дніпрі Еріху **розтрощило** ліву руку (В. Собко). Такий предикатний компонент характеризує зовнішні пошкодження істоти та всілякі її каліцтва, що дає підстави інтерпретувати його як предикат зовнішнього стану істоти зі значенням пошкодження**. Суб'єктну синтаксему, зумовлену предикатом зовнішнього стану цього семантичного різновиду, репрезентують здебільшого назви осіб.

Асиметричний характер кореляції з ПЗС властивий ГК, вираженому екзистенційними дієсловами***. Серед них – власне-екзистенційні дієслова на означення вияву буття (*бути, існувати, відбуватися, водитися* тощо), початку, становлення буття (*виникати, вчинитися, ставати, утворюватися, формуватися, з'являтися* і под.), припинення, закінчення буття (*змінитися, згинутися, полягти, пройти* тощо) та невласне-екзистенційні дієслова, семантичний діапазон яких охоплює значення буття в чиємусь сприйнятті (*виднітися, помічатися, почутися, спостерігатися, чутися* і под.), буття внаслідок чиеїсь діяльності (*вимагатися, згадуватися, знайтися, обговорюватися, передбачатися, плануватися* тощо), інтелектуальної дії (*виступати, з'являтися, зголошуватися, погоджуватися, працювати* і под.), руху (*дістатися, надходити, приходити, пробитися, протікати* тощо), стану

* М. Баган визначає статус такого предиката як перехідний, що межує з предикатами дії та предикатами процесу, аргументуючи це тим, що «оскільки предикати дії позначають діяльність, породжену діячем і безпосередньо ним стимульовану, а функції діяча повинні виконувати реальні особи, переважно живі істоти, а не предметнені дії» [4, с. 51].

** У сучасному мовознавстві в підкласі ознакових слів зі значенням пошкодження виділяють кілька груп: 1) травмування і псування [14, с. 185 – 187]; 2) предикати травмування, псування і членування [17, с. 105];

*** Дослідники по-різному тлумачать поняття «екзистенційне слово», чи «дієслово буття». Ми поділяємо погляди тих лінгвістів, які розмежовують власне-екзистенційні дієслова та делексикалізовані слова, для яких вираження буттєвого значення є вторинною функцією [3, с. 32; 20, с. 11; 4, с. 90].

(блищати, висіти, горіти, лежати, майоріти, сидіти, сіріти і под.). Дієслова обох груп, указуючи на буття певних суб'єктів у світі або в його окремому фрагменті, експлікують ГК, що співвідноситься з екзистенційним ПС, позиція суб'єкта біля якого "відзначається широким діапазоном лексичного наповнення" [4, с. 95]. Її можуть виражати іменники – назви істот, природних і стихійних явищ та іменники – назви подій, що зумовлено неререферентним характером їхньої семантики [4, с. 96]. Залежно від семантичної специфіки носія стану виокремлюємо чотири типи кореляцій:

ГК ↔ екзистенційні предикати зовнішнього стану істоти: *В учня не було потрібного підручника; І ніякого багатства в мене нема, і сала нема, і яєць нема* (Є. Гуцало); *Батька в нього нема* (В. Яворівський); *Жодної зморшки не було на його безвусому обличчі* (М. Коцюбинський);

ГК ↔ екзистенційні предикати внутрішнього стану істоти: *Совісті в мене й на розвід не залишилося* (В. Яворівський); *У синім підсмутку очей не було недовіри, посміху і ще чогось* (М. Стельмах); *Каплю більше не було* (І. Карпа);

ГК ↔ екзистенційні предикати зовнішнього стану довкілля: *За тих часів у Криму не росло теперішнього винограду* (З. Тулуб); *Тієї ночі вітру не було* (М. Стельмах); *У природі лютувало цілу ніч* (М. Хвильовий);

ГК ↔ екзистенційні предикати зовнішнього стану предмета: *У кімнаті не було вікон* (В. Підмогильний); *На гребінці не залишилося жодного зубця; На дереві більше не було листя*.

У сучасній українській мові найпоширеніша кореляція ГК, репрезентованого безособово вжитим особовим екзистенційним дієсловом, з екзистенційними предикатами зовнішнього стану довкілля, серед яких ПЗС натурфактного середовища (*Давно в Україні не було такої холодної і сніжної зими*) та ПЗС артефактного середовища (*У підвалі не було світла*). Такі предикатні синтаксеми позначають фізичні процеси, вияв ознаки, рух або функціонування в навкіллі. Обмеженіше представлені кореляції названого ГК БР з екзистенційними предикатами зовнішнього та внутрішнього станів особи, що визначають її фізичну або інтелектуальну діяльність. Крайню периферію посідає співвідношення ГК з екзистенційним предикатом зовнішнього стану предмета.

ГК БР, експлікований особовим дієсловом в безособовому вжитку, корелює також із предикатами процесу (ПП). Дієслівні предикати процесу "позначають різні процесуальні зміни... серед неістот, що є їхніми пасивними носіями, та зміну фізіологічних процесів в організмах істот, зміни зовнішніх та внутрішніх ознак осіб, біологічне існування" [13, с. 9]. Залежно від характеру процесуальної семантики та її зв'язку із семантикою стану предикати процесу диференціюємо на предикати зовнішніх процесів і предикати внутрішніх процесів. Сучасній українській мові властива кореляція одноелементного ГК, вираженого особовими дієсловами в безособовому значенні, з обома значеннєвими різновидами ПП.

ГК БР, що корелює з предикатом процесу, вербалізують насамперед дієслова на позначення кількісних змін: *більшати, густішати, додаватися, меншати, множитися, рідшати, ряснішати, прибувати, убувати*. Слушною вважаємо думку, що вони "не лише вказують на кількісні зміни суб'єкта, але й певною мірою на його буття взагалі, тобто вони позначають у безособовій конструкції буття суб'єктів у кількісному вияві" [4, с. 108]. Такі дієслова об'єктивують ГК, що перебуває в асиметричних між'ярусних співвідношеннях із ПП, оскільки корелює з чотирма його різновидами – предикатом зовнішнього процесу довкілля, предикатом зовнішнього процесу істоти, предикатом внутрішнього процесу істоти, предикатом зовнішнього процесу предмета. Типовою є кореляція з предикатом зовнішнього процесу довкілля: *В Індії дальній їх [хоботуватих слонів] то більшає, то меншає* (М. Зеров); *Коней на майдані все більшає* (О. Гончар); *Сонце було вже височенько, і людей на полях густішало* (А. Ішук). Цей значеннєвий різновид ПП маркує кількісні зміни в довкіллі. Залежно від параметрів просторових реалій вони можуть бути предикатами зовнішнього процесу натурфактного середовища і предикатами зовнішнього процесу артефактного середовища. Предикати зовнішнього процесу натурфактного середовища на

означення кількісних змін іноді вживаються як предикати всеохопного процесу: *Кажуть, меншає на світі солов'їв. Хамів більшає, а солов'їв меншає* (О. Гончар); *Щастя на землі меншало, горя більшало* (П. Загребельний). Носій процесу таких предикатів лексично виражений іменниками загальної семантики на зразок *на землі, у світі, скрізь* або імпліцитний і вказує на всесвіт загалом.

Типовими є також кореляції ГК БР, експлікованого безособово вжитими дієсловами зі значенням кількісних змін, і з предикатами зовнішнього та внутрішнього процесів істоти. Предикати зовнішнього процесу істоти маркують кількісні зміни, пов'язані з буттям людей – їхнім матеріальним та духовним життям: *Небагато нас, та зброї і коней меншає* (В. Малик); *Їх [священників] зараз **намножилося*** (з газ.). Предикати внутрішнього стану істоти означають кількісні зміни, що стосуються фізіологічного, фізичного та психічного станів людини: *В Орисиному погляді **додалося** жалю* (А. Свидницький); *В її очах **більшало** щирості та співчуття* (М. Стельмах); *Та власних сил у мене **меншає*** (В. Малик); *Артемон почув, як у нього в голові **більшало** крові* (М. Стельмах).

Кореляція ГК БР з предикатом зовнішнього процесу предмета, що вказує на кількісні зміни в ньому, в сучасній українській мові периферійна: *У хліві **меншало** сіна; У мішку **меншало** борошна*.

Морфологічним репрезентантом ГК, якому властива багатопланова кореляція з ПП, є дієслова лексико-семантичної групи емоційного стану: *веселити, веселішати, сумніти, сумнішати, хмурніти, хмурнішати*. Вони об'єктивують ГК, який корелює з двома різновидами ПП цього семантичного типу – предикатом внутрішнього процесу істоти і предикатом зовнішнього процесу довкілля. Кореляція з предикатом внутрішнього процесу істоти досить поширена в українській мові. Позначаючи зміну психічного або фізичного, фізіологічного стану істоти, такі дієслова вербалізують предикати психічного процесу істоти та предикати фізичного, фізіологічного процесу істоти. Для сучасної української мови більш типова кореляція з предикатом внутрішнього процесу, що маркує психоемоційні процеси істоти, пор.: *З кожним словом **почував**, як йому **спокійнішає*** (Є. Плужник); *Поступово йому **веселішає*** (М. Стельмах); *З кожним днем у його душу **хмурніло***. Носій процесу, зумовлений такими предикатами, лексично виражений назвами істот (здебільшого людей) або назвами частин тіла людини. Значеннєвий діапазон предикатів психічного стану досить широкий. Його формують семантими, що передають зрушення психічного стану істоти позитивного чи негативного спрямування: піднесення чи зниження настрою, послаблення або посилення гніву, смутку, радості, задоволення тощо. Так само зміни стану виражають предикати фізіологічного процесу, означаючи зміни фізіологічного характеру – посилення чи послаблення інтенсивності болю, запаморочення, лихоманки і под.: *Біль у носі **потроху** втихав, аж **веселішало** чоловікові* (М. Стельмах). У реченні, поєднуючися з компонентом зі значенням просторового суб'єкта, ГК, експлікований дієсловом емоційного стану, вказує на зміну стану просторових реалій за емоційно-настроєвим характером (*З **кожною** цілющою краплинкою дощу у лісі немов **веселішало*** (П. Воронько); *І **щодень** **якось** аж наче **хмурнішало** на фермі* (І. Цюпа); *Сніг падав, і від нього в хаті немов **світлішало*** (В. Земляк); *А під вечір у її кімнаті зовсім **темніло*** (М. Хвильовий). Семантико-синтаксична функція предиката зовнішнього процесу довкілля ґрунтується на метафоричному уподібненні стану просторових реалій до стану істот за емоційно-настроєвим налаштуванням.

Отже, між'ярусні кореляції ГК БР, вираженого особовими дієсловами в безособовому вжитку, – це його кореляції з двома основними семантичними типами предикатних синтаксем у семантико-синтаксичній структурі речення – предикатними синтаксемами стану і предикатними синтаксемами процесу.

ПС – основний семантико-синтаксичний корелят ГК БР. Співвідношення ГК із ПС реалізують чотири типи: ГК ↔ предикат зовнішнього стану довкілля, ГК ↔ предикат зовнішнього стану істоти, ГК ↔ предикат внутрішнього стану істоти, ГК ↔ предикат зовнішнього стану предмета. Типовою є кореляція ГК із предикатом зовнішнього стану довкілля. Її реалізують дієслова лексико-семантичних груп породження запаху, звучання,

руху фізичних речовин, фізичних процесів та буття. Кореляції з предикатом зовнішнього стану істоти та предикатом внутрішнього стану істоти обмеженіші. Виразниками ГК, що співвідносяться з предикатом зовнішнього стану істоти, є дієслова зі значенням породження запаху, конкретної фізичної дії та буття. Із предикатом внутрішнього стану істоти корелює ГК, репрезентований дієсловами зі значенням звучання, конкретної фізичної дії та буття. Маргінальний характер має співвідношення ГК із предикатом зовнішнього стану предмета. Його об'єктивують дієслова лексико-семантичних груп конкретної фізичної дії та буття.

Кореляцію ГК БР з ПП також репрезентують чотири типи: ГК ↔ предикат зовнішнього процесу довкілля, ГК ↔ предикат зовнішнього процесу істоти, ГК ↔ предикат внутрішнього процесу істоти, ГК ↔ предикат зовнішнього процесу предмета. Кореляції ГК із предикатами зовнішнього процесу довкілля, зовнішнього процесу істоти, внутрішнього процесу істоти реалізують дієслова на позначення кількісних змін та емоційного стану. Співвідношення з предикатом зовнішнього процесу предмета експлікує ГК БР, виражений дієсловами із семантикою емоційного стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акмалова Ф. Ш. Семантическая и формально-структурная репрезентация категории "состояние" (на материале английского, немецкого и русского языков) [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.19 "Теория языка" / Ф. Ш. Акмалова. – Ижевск, 2005. – 18 с.
2. Арват Н. Н. Семантическая структура безличных предложений в современном русском литературном языке [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени докт. филол. наук : 10.02.01 "Русский язык" / Н. Н. Арват. – М., 1976. – 51 с.
3. Арутюнова Н. Д. Русское предложение : Бытийный тип (структура и значение) [Текст] / Н. Д. Арутюнова, Е. Н. Ширяев. – М.: Русский язык, 1983. – 198 с.
4. Баган М. П. Семантико-синтаксичні параметри безособового вживання особових дієслів у сучасній українській мові [Текст] : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.01 / Баган Мирослава Петрівна. – К., 1999. – 219 с.
5. Болух О. В. Семантико-синтаксична структура безособових речень [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / О. В. Болух. – К., 1992. – 16 с.
6. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення [Текст] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський – К.: Наук. думка, 1983. – 220 с.
7. Галкина-Федорук Е. М. Безличные предложения в современном русском языке [Текст] / Е. М. Галкина-Федорук. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1958. – 332 с.
8. Годз О. В. Синтаксична структура прислівникових речень в українській літературній мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / О. В. Годз. – К., 2013. – 18 с.
9. Городенська К. Г. Проблема двоскладності – односкладності в контексті історичного й дериваційного синтаксису [Текст] / К. Г. Городенська // Мовознавство : Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгресу українців. – К.: Пульсари, 2002. – С. 51 – 55.
10. Городенська К. Г. Семантична багатоплановість суб'єкта стану [Текст] / К. Г. Городенська // Наук. записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. Володимира Винниченка. – 2001. – Вип. 31. – С. 149 – 153.
11. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення [Текст] : [навч. посібник] / П. С. Дудик. – Вінниця : Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту імені М. Коцюбинського, 1999. – 298 с.
12. Захарова М. В. Семантика безличных предложений [Текст]: дисс. ...кандидата филол. наук : 10.02.02 / Захарова Марина Валентиновна. – М., 2004. – 164 с.
13. Каленич В. М. Двоскладні речення з одновалентним предикатом в українській мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / В. М. Каленич. – К., 2007. – 20 с.
14. Калько М. Аспектуальність: категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові [Текст] : монографія / Микола Калько. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2008. – 384 с.

15. Косенко К. О. Предикатна основа та семантично-граматична диференціація дієслівних зв'язок в українській мові [Текст] : дис. ...кандидата філол. наук : 10.02.01 / Косенко Катерина Олександрівна. – К., 2010. – 192 с.
16. Кутня Г. Семантико-синтаксична парадигма предикатів процесу з варіантними виявами суб'єктів у сучасній українській мові / Галина Кутня // Вісник Львів. ун-ту. – Серія: Філологія. – 2006. – Вип. 38. – Ч. I. – С. 15 – 23.
17. Ожоган А. В. Дієслівні предикати зі значенням псування в німецькій та українській мовах / А. В. Ожоган // Лінгвістичні студії. – 2012. – Вип. 24. – С. 69 – 74.
18. Ожоган А. Дієслівні предикати зі значенням "пошкодження" у німецькій та українській мовах [електронний ресурс] / Андрій Ожоган // [http / archive.nbuv.gov.ua / portal / soc_gum / Nz2011_96_2 / statti / 23.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz2011_96_2/statti/23.pdf)
19. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М. Я. Плющ. – К.: Вища школа, 1986. – 158 с.
20. Рябова Т. В. Структурно-семантические особенности отрицательных предложений с родительным субъекта [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 "Русский язык" / Т. В. Рябова. – Л., 1987. – 16 с.
21. Чирва Г. М. Синтаксическая структура безличных предложений украинского языка. [Текст] (на материале литературы 50-70 гг. XX в.) : дисс. ...кандидата. филол. наук / Чирва Гарик Михайлович. – Запорожье, 1977. – 192 с.

УДК 81'373.45

Олена Лисенко
(Харків)

ОСВОЄННЯ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті проаналізовано процес освоєння лексичних запозичень в українській термінології, встановлено характерні риси та особливості досліджуваного явища.

Ключові слова: лексичне запозичення, лексична інтерференція, процес освоєння, українська термінологія.

The development of lexical borrowing Ukrainian terminology.

The paper analyzes the process of development of lexical borrowing Ukrainian terminology established characteristics and features of the phenomenon.

Key words: lexical borrowing, lexical interference, process development, Ukrainian terminology.

Типові явища процесу освоєння лексичних запозичень в українській та російській мовах цікавили багатьох науковців (праці Л. Крисіна, Ю. Сорокіна, Є. Біржакової, Л. Войнової, Л. Кутіної, В. Дем'янова, О. Муромцевої та ін.). Окремі питання запозичень у термінології розроблено в працях В. Акуленка, Ю. Бельчикова, А. Крижановської, Д. Лотте, В. Овчаренка, Т. Панько, О. Реформатського, Л. Симоненко та ін. Проте проблема засвоєння лексичних запозичень в українській термінології ще не здобула, на наш погляд, достатнього висвітлення, чим зумовлена актуальність теми дослідження. Слід відзначити, що освоєння та функціонування запозичень у термінології має свою специфіку, на відміну від запозичень у загальнолітературній мові (взяти хоча б омонімію, синонімію тощо). Тому для з'ясування загальних та характерних тенденцій освоєння запозичень в українській термінології слід зупинитися на основних аспектах цього явища.

Лексичні запозичення, які будуть об'єктом нашої уваги, у мовознавстві трактуються неоднозначно. Існує декілька їх класифікацій. Німецькі лінгвісти ввели в науку розрізнення лексичних запозичень на *Lehnwörter* (запозичені слова) і *Fremdwörter* (новітні іншомовні слова). Це протиставлення на ступені формального та функційного засвоєння слів іншомовного походження. Але ця класифікація має суттєві недоліки: не має єдиної основи для розрізнення